

Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi*

Religious (Morality and Values) Education in the Family in Early Childhood

- Recai DOĞAN^{a,b}
• Habibe Erva UÇAK^c

^aAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Ankara, Türkiye

^bKırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Din Bilimleri Bölümü,
Bişkek, Kırgızistan

^cAnkara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Din Eğitimi ABD,
Ankara, Türkiye

Received: 02.05.2022

Received in revised form: 10.06.2022

Accepted: 10.06.2022

Available online: 19.08.2022

Correspondence:

Recai DOĞAN
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Ankara, Türkiye
rdogan@divinity.ankara.edu.tr

*Bu makale 07-09 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Uluslararası Aile ve Değerler Sempozyumunda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ÖZ Çocuğun din (ahlak ve değerler) eğitimini aldığı ilk yer ailedir. Çocuğun doğuştan sahip olduğu din duygusunun ne kadar gelişeceği, nasıl biçimleneceği ve sonraki yılları ne derece etkileyeceği aile içi dinamiklerin niteliğine bağlıdır. Bu bakımdan çocuğun keyfi ve kendiliğinden değil bilinçli olarak din, ahlak ve değerler eğitimini alması önemlidir. Çocuğun kişiliğinin oluşmasında etkili olan din, ahlak ve değer eğitiminde belirleyici etkileri bulunan aile bireylerinin genel eğitimi yanında çocuğun dinî ve ahlakî gelişimi ile din eğitimi konularında bilgilenmeleri, bilinçlenmeleri gerekmektedir. Kritik öneminden hareketle çalışmanın ana problemi, "Erken çocukluk döneminde ailede din (ahlak ve değer) eğitiminde dikkat edilmesi gereken ilkeler nelerdir?" sorusudur. Bu çerçevede çalışmada, öncelikle okul öncesi çocukluk dönemi gelişim özellikleri din eğitimi açısından ele alınıp bu dönem din eğitiminin durumu üzerine bir değerlendirme yapılarak nasıl bir din eğitimi sorusunun cevabı çerçevesinde bazı temel ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, erken çocukluk döneminde din eğitimi sürecinin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bazı temel ilkelere vurgu yapmaktır. Çalışma, literatür taramasına dayalı bir nitel araştırmadır. Erken çocukluk dönemi din (ahlak ve değer) eğitimi ile ilgili literatür taranarak elde edilen veriler betimsel içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Sonuç olarak ailede din, ahlak ve değerler eğitiminin amaçları, muhtevası, öğrenme ortamları ve değerlendirme yaklaşımları yapılandırılırken erken çocukluk dönemi gelişim özellikleri ve ödevlerinden hareket edilmesinin gelişimsel ve eğitsel nitelikte olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk; aile; din; ahlak; değerler

ABSTRACT The first place where the child receives religious (morality and value) education is the family. The extent to which the child's innate sense of religion will develop, how it will be shaped and how it will affect the next years depends on the quality of the family dynamics. In this respect, it is important that the child receives religious, moral and value education consciously, not arbitrarily and spontaneously. Family members, who have determinative effects on religion, morality and value education, which are effective in the formation of the child's personality, need to be informed and conscious about the religious and moral development of the child, as well as the general education. The main problem of the study is, "What are the principles to be considered in religious (morality and value) education in the family in early childhood?" is the question. In this context, in this study, first of all, pre-school childhood developmental characteristics are briefly emphasized in terms of religious education. Then, an evaluation was made on the state of religious education in this period. Finally, some basic principles have been tried to be determined within the framework of the answer to the question of what kind of religious education. In this context, the purpose of the study is not to provide in-depth information about religious education in early childhood. The purpose of the communiqué is to emphasize some basic principles about how this educational process should be done. The study is a qualitative research based on literature review. The data obtained by scanning the literature on early childhood religious (morality and value) education were analyzed by descriptive content analysis method. As a result, it was concluded that early childhood developmental characteristics should be taken into account while structuring the aims, content, learning environments and assessment approaches of religion, morals and values education in the family.

EXTENDED ABSTRACT

The period from birth to 6 years of age is called early childhood. The aims of early childhood education are: To support children in all their development in the early period. to prepare them for school and to help them start life with equal opportunities. The education received in this period has positive effects on the school readiness process. Early childhood period is important in terms of religion, morals and values as well as cognitive, social-emotional personality and language development, and it is a developmental period that should be supported. The first place where the child receives religious, moral and values education is the family. The extent to which the religious feeling that he or she has from birth will develop, how it will be shaped, how it will affect the next years, the socioeconomic and sociocultural quality of the family, the stimuli it provides to the child, the relations of family members with each other and the child, their child-rearing attitudes, verbal communication skills, what kind of a model they create, development, moral development and knowledge of religious education depend on variables related to the family environment such as their understanding of religion and morality. In many scientific studies, it has been determined that the religious orientation of the child is also affected by the life of his parents. It has been determined that the child raised by the parents in a stable family environment is in agreement with them on religious issues. In these studies, it was also emphasized that the moral and value problems of the weakness of belief in individuals mostly emerged as a result of weak parent relationships. It is possible that the religious beliefs, morals and values of the parents of a child who grows up in a strong and secure family environment instead of a weak and insecure family environment are effective. A child's level of attachment to his family, the way he learns values and principles and takes a model also affect the outcome. In this respect, it is important that the child receives religious, moral and values education consciously, not arbitrarily and spontaneously. It is important that family members, who have decisive effects on the education of religion, morals and values, which are effective in the formation of the child's personality, should be informed about religious education as well as their general education. The main problem of the study is, "What are the principles to be considered in religious (morality and value) education in the family in early childhood?" is the question. In this context, in this study, first of all, pre-school childhood developmental characteristics are briefly emphasized in terms of religious education. Then, an evaluation was made on the state of religious education in this period. Finally, some basic principles have been tried to be determined within the framework of the answer to the question of what kind of religious education. In this context, the purpose of the study is not to provide in-depth information about religious education in early childhood. The purpose of the communiqué is to emphasize some basic principles about how this educational process should be done. The study is a qualitative research based on literature review. The data obtained by scanning the literature on early childhood religious (morality and value) education were analyzed by descriptive content analysis method. As a result, it was concluded that early childhood developmental characteristics should be taken into account while structuring the aims, content, learning environments and assessment approaches of religion, morals and values education in the family.

Bireyin doğumundan hayatının sonuna kadar geçirdiği yaşam, gelişim psikolojisinde göreceli olarak kategorik isimlendirme ve yaş belirlenimleri birlikte genellikle çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi belirli yaş aralıklarında ayırt edici özellikleri bulunan aşamaları açıklamak amacıyla dönem(evre)lere ayrılarak incelenmiştir. Gelişim psikologlarınca bu dönemler içinde erken çocukluk olarak adlandırılan dönem diğerlerinden çeşitli yönleriyle daha önemli kabul edilmektedir.

Erken çocukluk dönemi 0-6 (0-72 aylar) yaşlar arasını kapsar. 0-2 yaşlar "Bebeklik", 3-6 yaşlar ise "İlk Çocukluk" olarak adlandırılır. Okul öncesi kavramıyla aynı anlamda da kullanılır. Her ne kadar iki kavram zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da okul öncesi 3-6 yaşlar arasını kapsar. Erken çocukluk ise 0-6 yaşlar arasını içerir. Dolayısıyla erken çocukluk, hem bebeklik hem ilk çocukluk hem de okul öncesini kapsayan bir dönemdir.¹ Erken çocukluk döneminde gerçekleştirilen eğitim de "Erken Çocukluk Eğitimi" kavramıyla ifade edilir. Erken çocukluk eğitiminin uzmanlar tarafından çeşitli tanımları yapılmıştır.² Her ne kadar yapılan tanımlar, okul öncesi eğitime yönelik ise de erken çocukluk dönem ve eğitimini de kapsamaktadır.

Erken çocukluk dönemi ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde, bazı tanımlarda amaç vurgusunun ön plana çıktığı, bazılarında ise zaman, yer ve çevre gibi unsurların merkeze alındığı görülmektedir.

¹ Tanju Gürkan, "Okul Öncesi Eğitime Giriş", *Erken Çocukluk Dönemi ve Okul Öncesi Eğitim*, ed. Şefik Yaşar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009, s. 3.

² Nahide Yılmaz, "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimi", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 13; Neriman Aral - Adalet Kandır vdğr. *Okul Öncesi Eğitim ve Okul Öncesi Eğitim Programı, Ya-Pa Yayınları, İstanbul 2002, s. 15.*

Ancak tanımlarda bulunan ortak noktalar, erken çocukluk dönemi çocuğunun fiziksel, sosyal, duygusal, bilişsel ve dil gelişimi ile bireysel farklarına uygun zengin ve uyarıcı çevre imkânları sağlayan ve onu kültürel değerleri doğrultusunda yönlendiren ve çocuğun sonraki basamakları için temel oluşturan bir eğitim süreci olduğudur. Güven ve Azkeskin tarafından yapılan tanım belirtilen özelliklerin tümünü kapsayıcı niteliktedir: “Erken çocukluk eğitimi, çocuğun doğumundan 6 yaşına kadar olan zaman dilimi içinde çocuğun bilişsel, dil, duygusal-sosyal, fiziksel, psikomotor, kişisel tüm gelişim alanlarını desteklemeye yönelik, gelişimsel özelliklerine ve bireysel farklılıklarına uygun, mevcut potansiyelini ortaya çıkarmasını, geliştirmesini ve kendini ifade etmesini amaçlayan, ilköğretimin gerektirdiği zihinsel ve duygusal-sosyal yeterliliklere ulaşmasını sağlayan, çocuğun bulunduğu toplumun kültürel değerlerini tanımasını, benimsemesini ve topluma uyumunu gözetken, tüm bunlar için uygun ve uyarıcı bir çevre imkânı sunan, bir okul öncesi eğitim kurumunda, ailede ya da alternatif programlarda verilen sistemli ve planlı bir eğitim süreci”dir.³

Erken çocukluk, psikologlarca kişiliğin oluşup şekillenmesi, temel bilgi, beceri, alışkanlık ve tutumların kazanılıp geliştirilmesinde daha sonraki yıllara etkisi sebebiyle insan yaşamının en kritik dönemlerinden biri olarak kabul edilir. Bu dönemde çocuğa sağlanacak deneyimlerle elde edeceği temel bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar onun daha sonraki öğrenim yaşamının yanı sıra sosyal ve duygusal yaşamına da temel oluşturup biçimlendirir.⁴ Dolayısıyla erken çocukluk dönemi eğitimi oldukça önemlidir. Çünkü çocuğun zihinsel gelişiminin büyük bir bölümünün tamamlandığı bu dönemde yapılan eğitim zihinsel gelişimine olumlu katkı yapar. Potansiyelinin en üst noktasına kadar gelişmesine imkân sunar ve daha sonraki öğrenmelere temel oluşturur.⁵ Çocuğun gelişiminin bir bütün halinde gerçekleşmesine, kültürel değerleri özümsemesine katkıda bulunur.⁶ Okul öncesi eğitimde verilenler ve verilmeyenler çocuğun geleceğinin belirlemede önemli rolü vardır.

Erken çocukluk döneminde elde edilen davranışların önemli bir kısmının ileriki yıllarda çocuğun kişilik yapısını, tavır, alışkanlık, inanç ve değer yargılarını biçimlendirdiği bilimsel araştırmalarla tespit edilmiştir.⁷ Dolayısıyla bu dönem eğitiminde çocuğun sağlıklı bakım ve beslenme, sevgi ve ilgi, güven, hareket ve oyun, kendi kendini tanıma-özgürlük ve yetişkin desteği gibi temel ihtiyaçları dikkate almak önemlidir.⁸ Çocuğun gelişimi, özellikleri bilinmeli ve takip edilmelidir. Çünkü çocuk bu dönemde büyüdükçe farklı beceriler kazanır. Bunların neler olduğunu bilmek ondan beklentilerin ve ona verilecek desteğin sağlıklı olmasını sağlar. Aksi takdirde onun ne zaman neyi yapacağı bilinmezse yapabileceklerinin üstünde veya altında beklentiler içinde olunabilir.⁹

Erken çocukluk döneminde yapılacak eğitiminin amacı, çocukları tüm gelişim alanlarında desteklemek, bir sonraki süreç olan okula hazırlamak ve çocukların hayata eşit fırsatlarla başlamalarına yardımcı olmaktır. Erken çocukluk dönemi bilişsel, sosyal, duygusal, kişilik ve dil gelişimi açısından

³ Gülçin Güven - Kadriye Efe Azkeskin, “Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim”, *Erken Çocukluk Eğitimi*, ed. İbrahim Diken, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014, s. 4.

⁴ Meziyet Arı, “Türkiye’de Erken Çocukluk Eğitimi ve Kalitenin Önemi”, *Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 113.

⁵ Kimberly Andrews Espy - Melanie McDiarmid vdğr. “The Contribution of Executuve Functions to Emergent Mathematics Skills in Preschool Children”, *Developmental Neuropsychology*, 2004, c. 26, sy. 1, s.465-486.

⁶ Gürkan, “Okul Öncesi Eğitime Giriş”, s. 7-8; Yılmaz, “Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimi”, s. 14-15; Arı, “Türkiye’de Erken Çocukluk Eğitimi ve Kalitenin Önemi”, s. 8-9.

⁷ Yonghee Hong, “Culturel Meaning of Group Discussion on Problematic Moral Situations in Korean Kindergarten Classrooms”, *Journal of Research in Childhood Education*, 2004, c. 18 sy. 3, s. 179-193.

⁸ Güven - Azkeskin, “Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim”, s. 5-8.

⁹ J.Fraser Mustard, “Experiencebased Brain Development: The Scientific Underpinnings of the Importance of Early Child Development in Globalized World”, *In Early Child Development: From Measurement to Action*, eds. Mary Eming Young - Linda Richards, World Bank, Washington 2007, s. 30-35.

olduğu kadar din (ahlak ve değerler) açısından da önemlidir ve desteklenmesi gereken bir gelişim dönemidir.

Din, insanın hayatının her anında vardır ve erken çocukluk dönemi çocuğunun hayatında da yer alan bir olgudur. Dinin, uzmanlarınca bilişsel, duygusal, bireysel, sosyal davranışsal/uygulamalı yönünü ön plana çıkaran tanımları yapılmıştır. Yapılan tanımların bir kısmı dini oluşturan asıl unsurlar (özel tanımlar) açısından bazıları birey ve toplumun hayatında yerine getirdiği işlevler (işlevsel tanımlar) bazıları da hem özel hem de işlevsel açıdandır. Dinin özel, işlevsel ve özel-işlevsel tanımlardan bazıları şunlardır:

Tamminen, dini özel olarak şöyle tanımlar: “Tanrı/kutsal/aşkın olana az veya çok bilinçli bağlıdır. Bu bağlılık ve teslimiyet, bireyin kişiliğinde tecrübeler, inançlar ve düşünceler şeklinde ortaya çıkar ve kişinin ibadetleri, ahlaki davranışları ve diğer etkinliklerini güdüler.”¹⁰ Fromm’un, “bir grup tarafından paylaşılan, o grup üyelerine kendilerini adayabilecekleri bir amaç sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir”¹¹ tarifi, dini işlevsel olarak tanımlar.

Geertz ise özel ve işlevsel yönlerini birleştirerek dini, “genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler oluşturan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik durumuna bürüyerek söz konusu güdülerin ve hallerin eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan semboller sistemidir”¹² olarak tanımlar.

Dinin örnekleri verilen özel, işlevsel ve özel-işlevsel tanımlarının tamamı incelendiğinde din ile ilgili şu sonuçlara ulaşılabilir: Din, tabiatüstü ve kutsal olduğuna inanılan bir varlığı temel aldığı için dinde tabiatüstü ile kurulan ilişki merkezdedir ve inanç, ahlak, öğreti ve kutsalla ilgili tutum ve davranışlardan oluşur. Allah ile iletişim kurmanın yollarını ve inanılması gereken inançları açıklar. Hayat, kader, ölüm, mutluluk, acı vb. temel varoluşsal meselelerle ilgili açıklamalar yapıp yorumlayarak insana bütüncül bir dünya görüşü ve kimlik kazandırıp onu bütünlüğün içerisine yerleştirir. Böylece kişinin hayatını anlamlı kılar ve anlam arayışına bir cevap oluşturur. İnsana sorumluluk kazandırarak nasıl yaşaması gerektiği konusunda onu aydınlatır. İnananlar arasında gönül bağı, ortak bir amaç oluşturarak toplumun değişik kesimleri arasındaki bütünlüşmeyi ve dayanışmayı güçlendirir.¹³

Din, kültürün içinde yer alan bir gerçekliktir. Aynı zamanda bireyin dışında var olan nesnel bir olgudur. Birey, kendini bu gerçekliğin içinde ve onun tarafından kuşatılmış olarak bulur. Onunla etkileşim içine girerek belli tutum ve davranışlar geliştirir. Kültürel bir gerçeklik olarak din ise geleneği, kurumları, dili, öne çıkan şahsiyetleri, törensel faaliyetleri, özel zaman ve mekanları gibi pek çok öğeden oluşan bir bütünlük oluşturur. Dinin bu unsurları birbirini tamamlayan ve birbiriyle anlam kazanan bir bütünlük gösterir ve kendine özgü bir sistem oluşturur. Bu unsurların her birinin dinî gerçekliği temsil eden bir anlamı vardır.¹⁴

Din bireyin dışında var olan nesnel bir gerçeklik olduğu kadar aynı zamanda öznel bir gerçekliktir. Çünkü belli bir çevrede dini sembollerle karşılaşan insan onlarla girdiği iletişime bağlı olarak kendi kişisel dindarlığını oluşturur. Örneğin, bir aile ortamında aile üyelerinin dine ilişkin konuşma ve

¹⁰ Kalevi Tamminen, *Religious Experience in Childhood and Youth: An Empirical Study*, Tiedekirj, Helsinki, 1991, s. 22.

¹¹ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1982, s. 41.

¹² Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 2000, s. 95.

¹³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2010, s. 22-24.

¹⁴ C. Daniel Batson - W. Larry Ventis, *The Religious Experience. A socio-psychological Perspective*, Book Review, New York 1982, s. 35-42; William James, *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Roudledge Publishing, New York 2008, s. 28-33; Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 25-28.

uygulamalarından kişi dini tecrübeyi edinmeye ve onun iç dünyasında din, öznel bir hayat olarak yerini almaya başlar. Öznel bir gerçeklik olarak dini meydana getiren unsurlar vardır. Bunlar “dinî yetenek ve eğilimler, dinî güdüler, dinî inançlar, dinî sözler, ifadeler, kavramlar, dinî yargılar, dinî tasavvurlar, dinî tutumlar, dinî duygular ve heyecanlar ile dinî uygulamalar, eylem ve etkinliklerdir.”¹⁵

Dinin nesnel ve özneliği birbiriyle ilişkilidir ve bir bütünlük gösterir. Kişinin dışında nesnel, yaşanan bir dinî inanç vardır ve birey çevresindeki bu nesnel dinî inançtan beslenerek kendi özsel gerçekliğini oluşturur. Örneğin bir Müslüman, içinde yaşadığı ailenin dolayısıyla kültürün ona öğrettiği bir Allah’a inanır, ona güvenir, ona dua ve ibadet eder. İslam’ın kutsallarına saygı gösterir ve ibadetlere katılır. Çevresinden öğrendiği dinî bilgilere uygun dinî tasavvur ve yargılar geliştirir. Kişinin inandığı din, onun bütünü etkiler ve onun tecrübesinin herhangi bir alanını boş bırakmayarak onu kuşatır. Bireyin bütün anlam dünyasını kuşatan dinî inanç ve değerler bütün davranış ve tutumlarında, bireysel ve toplumsal ilişkilerinin her safhasında belli oranlarda etkili olabilir. Dolayısıyla bireyin hayatının her safha ve boyutunda dinin etkilerini görmek mümkündür.¹⁶

Din insana varlık, varlıkla nasıl iletişim kuracağı ve nasıl davranacağı ile ilgili bilgiler verir. Onun için nesnel ve özsel bir gerçeklik olarak din, bireyin hayatını anlamlandıran, yaşamında değerler oluşturan bir etkiye sahiptir. Dinin öğretilerinin kültür içinde nesnel olarak bulunan referansları içinde ahlak ve değerler de vardır. Çünkü dinî öğretiler, ahlakî ilkeler ve kurullarla değerleri de içeren bir genişliğe sahiptir. Birey içinde yaşadığı çevreden ve onun kültüründen bunları da öğrenip içselleştirir. Onun için bu makalede din kavramı, ahlaki ilke ve kurullarla değerleri de içerek bir anlamda kullanılmıştır.

Çocuk için aile, nesnel bir olgu olan din (ahlak ve değerler) ile ilk karşılaştığı, onu tecrübe ettiği ve eğitimini aldığı ilk çevredir. Çocuk din ile ilgili ilk bilgilerini aileden alır. Din ile ilgili ilk tecrübelerini aile içinde yaşar. Dolayısıyla aile, çocuğun dinî duygusunun gelişiminde ve eğitimindeki en önemli kurumdur.

Ailedeki din eğitimi örgün eğitime göre gönüllülük esasına dayandığı için daha etkilidir.¹⁷ Aile, her zaman çocukta sağlıklı bir inanç gelişiminde etkili olamayabilir. Fakat ailede başta bireyde sevgi ve güvenin oluşturulması olmak üzere bireyin sağlıklı bir dinî gelişimi için pek çok ailevi özellikler bulunmaktadır. Hemen her anne ve baba çocuğunun dinî duygusunu geliştirmek, onun din ile ilgili sorularına doğru ve yeterli cevap vermek, ister. Bu konuda başarılı olamayınca da ona cevap veremeyince ya susturarak ya da gelişim özelliklerini dikkate almadan çevreden duyduğu geleneksel bilgilere göre cevaplamaya çalışmaktadır.¹⁸ Ancak çocuğun keyfi ve kendiliğinden değil bilinçli olarak din, ahlak ve değerler eğitimi alması ve kişiliğinin oluşmasında etkili olan din, ahlak ve değerler eğitiminde belirleyici etkileri bulunan aile bireylerinin genel eğitimi yanında çocuğun dinî ve ahlakî gelişimi ile din eğitimi konularında bilgilenmeleri, bilinçlenmeleri önemlidir.

Erken çocukluk dönemiyle ilgili yukarıda incelenen bilgilerden hareketle, erken çocukluk, din (ahlak ve değerler) ve aile kavramları erken çocukluk döneminde bireyin bütün yönleriyle sağlıklı gelişimi ve sağlıklı bir kişilik oluşumu için süreçte birbiriyle devamlı olarak ilişkilendirilmesi gereken

¹⁵ James, *Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*, s. 29-38.

¹⁶ Raymond F. Palotzian - Crystal L. Park, “Recent Progress and Core Issues in The Science of The Psychology of Religion and Spirituality”, *Handbook of The Psychology of Religion and Spirtuality*, Guilford, New York 2013, s. 21-53.

¹⁷ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. 45 sy. 2, s. 151.

¹⁸ Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, s. 151-152.

gerçeklikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ana problemini, “Erken çocukluk döneminde ailede din (ahlak ve değerler) eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar/ilkeler nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Çalışmada, öncelikle üzerine kurulu olduğu kavramlar analiz edilmiş daha sonra erken çocukluk dönemi gelişim özellikleri ve dinî gelişimi üzerinde durulmuştur. Sonuçta ise elde edilen verilerden hareketle bir değerlendirme yapılarak nasıl bir din eğitimi sorusunun cevabı çerçevesinde bazı temel/ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, erken çocukluk döneminde din (ahlak ve değerler) eğitimi hakkında derinliğine bilgi vermekten ziyade bu eğitim sürecinin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bazı temel hususlara vurgu yapmaktır.

Erken çocukluk döneminde bireyin eğitim aldığı kurumlar genel olarak aile ya da okul öncesi eğitim kurumlarıdır. Çalışma, sadece aile kurumundaki din (ahlak ve değerler) eğitimi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, literatür taramasına dayalı bir nitel araştırmadır. Öncelikle erken çocukluk dönemi din (ahlak ve değer) eğitimi ile ilgili literatür taranarak elde edilen veriler betimsel içerik analizi yapılmıştır.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE GELİŞİM ALANLARI VE ÖZELLİKLERİ

Erken çocukluk, bireyin gelişiminin kapsam, nitelik ve hız bakımından en yoğun olduğu dönemdir. Doğumdan itibaren başlayan bu süreç, fiziksel, bilişsel, duygusal-sosyal ve dil gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu alanlar dinî gelişim alanıyla da yakından ilişkilidir. Çocuk bu süreçte geleceğini belirleyen özellikler kazanır. Çocuğun potansiyelini en üst seviyeye çıkarması, erken çocukluk dönemi bilinçli, anlamlı ve sağlıklı geçirmesi ile mümkündür. Bu süreçte çocuğun gelişimiyle ilgilenen başta aile olmak üzere ilgili kimselerin sorumlulukları vardır. Bunların başında çocuğun gelişim alanlarını ve özelliklerini bilmek ve ona göre süreci planlayıp yönetmek gelir.

Bu kısımda erken çocukluk döneminin fiziksel, bilişsel, sosyal-duygusal, dil gelişim alanları ve özellikleri ile dinî gelişim ve özellikleri yakın ilişkili olduğundan kısaca incelenmiştir.

FİZİKSEL GELİŞİM

Bedenin fiziksel yapısı ve büyüklüğündeki değişimleri ve motor becerileri içeren fiziksel gelişim, erken çocuklukta düzenli değil belirli dönemlerde farklı hız derecelerine sahiptir. Büyük ölçüde çocuğun kendisiyle içinde büyüdüğü çevre arasındaki iletişime bağlıdır ve gelişiminde cinsiyet farklılığı da etkilidir.

Erken çocuklukta fiziksel gelişim ilk üç yaşına kadar oldukça hızlıdır. Üç yaştan sonra büyümeyi düzenleyen hormonların yavaşlamasıyla büyüme değerleri bebekliğe göre azalır. Ancak çocuk düzenli bir şekilde büyümeye devam eder. Kaba motor becerilerin yapılmasını sağlayan kaslar ince motor becerilerin gerçekleşmesini sağlayan kaslara göre daha az gelişir.¹⁹

BİLİŞSEL GELİŞİM

Bireyin çevresini öğrenmesini ve anlamasını sağlayan zihinsel faaliyetlerini içeren bilişsel gelişim, erken çocuklukta genellikle mantık öncesi dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde çocuk bir yetişkin gibi tam anlamıyla mantık kurallarına uygun düşünemez. Ancak çocukların düşünme biçimlerinde egosantrizm, animizm, özelden özele akıl yürütme, görüntünün etkisinde kalma ve şimdiki zaman algısı gibi bazı ortak özellikleri vardır.

¹⁹ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Yargı Yayınevi, 24. Baskı, Ankara 2015, s. 17

Benmerkezcilik olarak açıklanabilecek *egosantrizm*, erken çocuklukta iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi çocuğun kendi bakış açısının dışında başka bakış açılarının da olduğunu fark etmemesidir. Çocuk kendi çevresindeki herkesin dünyayı kendisi gibi algılayıp hissettiğini düşünür. İkincisi ise çocuğun kendini merkeze koyması, çevresindeki bütün her şeyi kendisi ile ilişkilendirmesidir. Örneğin babasının akşam kendisine çikolata getirmesi için var olduğunu düşünür. Çocuğun cansız nesnelere canlı özelliği yüklemesi demek olan *animizm*, özellikle dört yaş öncesi görülen ortak özelliklerindedir. Bu yaş çocuğu nesneyi canlı gibi algılar ve özellikle de oyuncaklarına canlıymış gibi davranır. Erken çocuklukta akıl yürütme, tümevarım ve tümdengelim gibi akıl yürütme biçimlerinden farklı olarak çocuğun bazı ipuçlarından hareketle parçadan parçaya giden bir yargılama yapmasını içeren *özelden özele akıl yürütme* olarak tanımlanır. Örneğin her kahvaltıda yumurta yiyen bir çocuk, bir sabah yumurta yemediğinde kahvaltı yapmadığını düşünebilir. Erken çocukluk dönemi bilişsel özelliklerinden biri de çocuğun nesnenin içsel özelliklerine göre değil dışsal algılanan görüntüsüne göre yargılamada bulunması olan *görüntünün etkisinde kalmadır*. Örneğin çocuk uzun olan bir nesnenin kısa olana göre daha çok olduğu yargısında bulunabilir. Bu dönem çocuğunun bir diğer özelliği de *şimdiki zaman algısıdır*. Çocuk için geçmiş ve gelecek algısı çok belirgin olmadığı için daha çok şimdiki zaman algısına sahiptir ve onun için sadece şimdiki zaman vardır. Davranışına o an içinden geçenler yön verir. Onun için çocukta dürtüsel davranışlara sık rastlanır. Çevresindekilerin yapılmamasını istedikleri davranışlarla ilgili sıkça uyarılar yapması, çocuk için söylenenlerin geçmişte kalması nedeniyledir.²⁰

SOSYAL-DUYGUSAL GELİŞİM

Erken çocuklukta gelişim alanlarından biri de sosyal-duygusal gelişimdir. Sosyal gelişim çocuğun, içinde yaşadığı toplumun kurallarına uyum sağlaması, çevresindeki kişilerle uyum içinde olmasıdır. Duygusal gelişim ise duyulanmaya²¹ yönelik doğuştan getirilen fizyolojik potansiyelin çevreyle etkileşimi girmesi sonucunda haz ya da elem yönünde çeşitli duygular kazanılması demektir. Normal gelişim gösteren herkes aynı temel duygulara sahiptir ve duyguların yaşama uyum sağlama görevleri vardır. Dolayısıyla bireyin duygularını kontrol etmesi, kendini ifade etmesi, kendisiyle barışık ve çevresiyle uyum içerisinde olması sosyal-duygusal gelişimle ilgilidir. Bebek kendisinin dışında sosyal bir çevre olduğunu ve herkesin ayrı bir kişilik olduğunu algılamaya başladığında çevresiyle etkileşimi yani sosyalleşme süreci başlamış demektir.²²

Erken çocuklukta sosyal-duygusal gelişimle ilgili temel bazı kavramlar vardır. Güven, taklit, özerklik, korku, kıskançlık ve öfke öne çıkan kavramlardan bazılarıdır. 0-2 yaşlarında temeli atılan ve çocuğun temel ihtiyaçlarının giderilebilmesindeki dikkate bağlı olan *güven* duygusu, kişilik gelişimi açısından çok önemlidir. Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde güven ya da güvensizlik duygusundan hangisinin baskın olduğu oldukça etkilidir. Çocuğun sosyalleşme sürecinde 1 yaşına doğru el çırpıldığında el çırpması, basit jest ve mimikleri tekrarlama gibi *taklit* davranışları görülmeye başlar. Çocuğun taklit etmesi, başkalarının farkına varması demektir. Kendine yeter hale gelmek demek olan *özerklik*, çocuğun birey olma, bağımsız bir varlık olmanı ifade eder. Erken çocuklukta çocuğun yere düştüğünde kendinin kalkması, yemeğinin başkasının yardımını olmaksızın kendisinin yemek istemesi vb. çocuğun özerkliğini gösteren ve pekiştiren davranışlardır. Bunun yanı sıra çocuğa sorumluluk verilmesi, bireysel aktiviteler yapmasına izin verilmesi gibi fırsatlar çocuğun özerkliğini kazanmasında etkilidir.

²⁰ Oktay Aydın, "Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Yayınları, İstanbul 2005, s. 132-140; Mesude Atay, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Kök Yayınları, Ankara 2009, s. 65-66.

²¹ Duygulanma, iç ya da dış uyarıların canlıda bir duyguyu tetikleyen süreci başlatması sonucunda duygu adını verdiğimiz yaşantıların meydana gelmesidir.

²² Pınar San Bayhan - İsmihan Artan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Morpa Kültür Yay., İstanbul 2004, s. 48-49.

Özerkliğin gelişmemesi durumunda çocukta bağımlılık gelişir. Bu dönemde çocuğun özerkliğini kazanması kişiliğinin gelişiminde önemlidir.²³

Korku, kıskançlık ve öfke, erken çocuklukta sosyal-duygusal gelişimle ilgili önemli kavramlardır. Çocukta *korku*, özellikle 2-5 yaşlarda arasında hayali yaratıklar, şimşek, ani ses, yalnız kalma, karanlık, hırsız, köpek korkusu vb. şekillerde görülür. *Kıskançlık* ise anne ve babayla başlayıp daha sonra kardeşleri de kapsayan ve parmak emme, alt ıslatma, tırnak yeme vb. belirtilerle ortaya çıkan bir duygudur. *Öfke* de çocuk için kötü sonuçlara sebep olabilecek kötü duygulardan biridir. Bu duygu genellikle başarısızlık, yetersizlik, engellenme vb. sonrasında ortaya çıkar. Olumsuz duygular olumlu duygular kadar çocuğun hayatında vardır. Burada önemli olan bu duygularının sıklığının ve şiddetinin aşırı fazla olmaması ve özellikle anne ve babanın çocuğunun bu duyguları karşısında serinkanlı, tutarlı ve kararlı olmasıdır.²⁴

DİL GELİŞİMİ

Dil, insanların duygu, istek ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan bir iletişim vasıtasıdır. Dili kullanarak çevreyle sözlü iletişim kurmaya ise konuşma denir. Dil gelişimi erken çocuklukta önemli gelişim alanlarından biridir ve çevrenin zengin uyarıcıları ile ilişkilidir. Çocuk önce çevresindeki sesleri dinler, sonra benzer sesleri çıkarmaya ardından kelimelerle kendini ifade etmeye çalışır. Çocuk, beş yaşına kadar günlük ihtiyaçlarını giderebilecek ve çevresiyle sosyal ilişkiler kurabilecek kadar dili öğrenir. Beş yaşında ise duygu ve düşüncelerini ifade edebildiği, vurgu ve ses tonunu doğru kullanabildiği bir dil kazanabilir.²⁵

Erken çocukluk döneminde çocukların temel ihtiyaçları birtakım çeşitlilikler ve değişiklikler göstermesine karşın alanın uzmanlarınca temel ihtiyaçlar iyi bakım, güven, şefkat, sevgi, yetişkin desteği, hareket ve oyun, özerklik, yaratıcılığı destekleyici ve estetik duygularını geliştiren ortam ve kendini tanımadır.²⁶

Erken çocukluk dönemi çocuklarının özellikleri arasında keşfetme ve öğrenmeye olan eğilimleri öne çıkar. Bu eğilimlerinin geliştirilmesinde çevre önemlidir. Çocuğun neleri keşfedebileceği ve hangi hızda kavrayabileceği çocuğun çevresinin onu ne kadar destekliği, ona sunduğu imkân ve fırsatlar ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda çocuğun bu özelliklerini geliştirici eğitim ortamlarının hazırlanması, gelişimini destekleyici ve buna uygun yaklaşım, yöntem ve tekniklerin kullanılması önemlidir. Diğer taraftan bu dönem çocuğunun sosyalleşmesinde yine çevresindekilerin tutum ve davranışları etkilidir. Çocuk taklit ederek ve oyun yoluyla çevresindekilerden pek çok davranış öğrenir. Çocuğun öğrenme ve keşfetme eğiliminin geliştirilmesi, onun olumlu benlik algısı geliştirmesi, kendini güvende ve değerli hissetmesi ile çevresiyle etkileşime girebilmesi ile mümkündür.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE DİNÎ GELİŞİM VE ÖZELLİKLERİ

Pek çok araştırma dinî duygunun doğuştan olduğunu göstermektedir.²⁷ Örneğin Bovet, çocuğun dinî gelişiminin, insana dışarıdan dayatılan yabancı bir nesne olmadığı aksine kendi doğasında ilksel

²³ Aydın, "Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri", s. 143.

²⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 67-68.

²⁵ Hadiye Küçükkaragöz, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Eğitim Psikolojisi Gelişim, Öğrenme, Öğretim*, ed. Binnur Yeşilyaprak, Pegem Yayınları, Ankara 2007, s. 92-93.

²⁶ Güven - Azkeskin, "Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim", s. 9-10.

²⁷ Din duygusunun doğuştan değil sonradan çeşitli faktörlerin etkisi ile kazanıldığını söyleyen psikologlar da vardır. Bu görüşte olanlar din duygusunun kaynağının genellikle korku ve ümit olduğu fikrindedirler. Örneğin İlk dinin animizm olduğunu söyleyen E. Tylor, dinin ortaya çıkmasında korku ve

olarak var olan evrensel bir özellik olduğunu vurgulamaktadır²⁸ Buna göre dinî inanç ve davranış, hayatın en insanî yönüdür. Dinî gelişimin ilk adımları, erken çocukluk döneminde çocuğun doğasında potansiyel olarak vardır ve bunun çocuk tarafından ifade ediliş şekli ise gelişime paralel olarak öğrenilir. Çocukta doğuştan olan ve buna bağlı gelişen dini inancın oluşması uzun soluklu bir yapıdadır. Bu gelişimde, çocuğun gelişim özelliklerinin, anne babanın tutum ve davranışlarının, başta okul, akran grupları, geleneksel medya, sosyal medya vb. çevrenin etkisi ve karşılıklı etkileşiminin önemli rolü vardır.

Erken çocuklukta çocuğun dinî inancının motor, bilişsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimine paralel bir çizgi gösterdiği söylenebilir. Dönemin gelişimsel özelliklerine uygun olarak dinî gelişiminin bazı temel özellikleri vardır. Bunların başında *taklit* gelir. Çocuğun daha doğumunun ilk ayında sese tepki vermesi, kendisiyle konuşan kişiye bakıp farklı jest ve mimiklere dönüt vermesi, kendisiyle oynayan kişiye eşlik etmesi vb. davranışları onun taklit ettiğini gösterir. Hatta taklit, çocuğun sadece davranışlarında değil duygu ve heyecanlarında da görülebilir.²⁹ Çocuğun taklit etmesi başlangıçta bilinçsiz bir davranıştır. Dolayısıyla çocuğun ilk dinî tepkileri de dinî olmaktan çok tepkiseldir.³⁰ İlerleyen zamanda çocuğun gelişimsel özelliklerine paralel olarak dinî inanç ve uygulamaları da başat bir gelişme gösterir. Ancak başlangıçta ezberleyebildiği duaların ya da çevresinden taklit ettiği dinî ritüellerin onun için anlamı azdır. Taklit yoluyla öğrendiği dinî sözlerin ve davranışlarının anlamını tam olarak algılayamaz. Bunları sadece başta anne ve babası olmak üzere çevresinin onayını almak, anne ve babasının yaptığı bir davranış olduğu için yapar.³¹ Dinî ritüellere katılmaya başladığında henüz onların amacını tam olarak kavrayamaz. ³² Burada unutulmaması gereken husus, çocuğun yetişkinleri taklit ederken pasif bir alıcı konumunda değil aksine aktif olduğudur. Çocuk, yetişkinlerin dinini kendi psikik kabiliyetlerinin gelişmesi ölçüsünde kabul etmeye ve kendi ruhsal yapısına göre anlamlandırmaya çalışır.³³ Dinin ve ritüellerin anlamını kavrayamasa da yetişkinleri mekanik olarak taklit etse de yaptığı dualar, katıldığı dinî ritüeller çocuğu manevi açıdan doyurmakta, kendini güvende hissetmesini sağlamaktadır.

Erken çocuklukta çocuğun dinî gelişimsel özelliklerinden biri de *kolay inanırlıktır*. Çocuk, kendisine anlatılan, söylenen ve öğretilen her şeye, şüphe duymadan, düşünmeden, itiraz etmeden sadece dıştan değil içtenlikle inanma eğilimindedir. Böylece kendini daha güçlü ve daha güvende hisseder. Kendini Allah'a daha yakın görür.³⁴

Benmerkezcilik de erken çocukluk döneminin özelliklerindedir. Bu özellik de çocuğun dinî gelişimini belirleyen değişkenlerdendir. Benmerkezciliğin bir sonucu olarak, Allah onu yaratmıştır. Ona anne, baba ve kardeş, yaşaması için yiyecekler, içecekler, giyecekler vb. vermiştir. Allah onun istek ve dualarını da kabul edecektir. Onun için erken çocuklukta benmerkezcilik özellikle çocuğun dualarında belirgin bir şekilde kendini belli eder. Allah, çocuğun dualarındadır ve onunladır. Dolayısıyla bu dönemde çocuklardan herhangi bir özgeci davranışın beklenmesi gereksizdir. Benmerkezcilik çocuk, sahip olduğu her şeyin Allah tarafından verilmiş olduğu bilgisini kazandığında Allah ile güçlü bir bağ kurar ve

ümidin etkili olduğunu savunmuştur. Aynı şekilde ilk dinin tabiatçılık olduğunu ileri süren M. Müller de dinin duygusunun kaynağı ile ilgili aynı duygulara dikkat çekmiştir. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000, s. 109.

²⁸ Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958, s. 220.

²⁹ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayıldız Matbaası, Ankara 1980, s. 82.

³⁰ Gordon Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, 2004, Ankara s. 47.

³¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 255.

³² Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 83; Allport, *Birey ve Dini*, s. 43.

³³ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yayınları, Ankara 1983, s. 45.

³⁴ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 42-43.

ona güvenir. Ancak somut düşünme döneminde olduğu için bu bağ soyut olmaktan çok somut özellikler taşır. Örneğin çocuk Allah'ın büyük olmasını, babasından daha güçlü, dağlardan daha büyük olmasıyla ifade eder.³⁵

Erken çocukluk döneminin bir diğer özelliği, *merak* ve *keşfetme*dir. Merak ve keşfetme çocuğun çevresine gördüğü, duyduğu her şeyi soru yapmasıyla ortaya çıkar. Her şeyi merak etmesi, çevresini iyi gözlemlemesi ve girişimci olması onun dinî gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Çocuk yoğun bir merak döneminde olduğu için yaşadığı dünyaya, olup bitenlere karşı ilgi duyar. Bu ilgi, 3–4 yaşlarından itibaren yalnızca nereden geldiği, nasıl doğduğu gibi sorulardan ziyade Allah, cennet, cehennem, melek, kıyamet vb. dini içerikli kavramların, gördüğü ibadetlerin anlamlarını da merak etmeye doğru gelişir. Bu dönemdeki çocuklarda karakteristik olarak ve kendiliğinden fizikötesine karşı bir ilgi vardır.³⁶ Çocuk, gittikçe artan merakı ve sorularına çevresinden tatmin edici cevaplar alamadığında onların yetersizliklerini fark eder ve her şeyi bilmediklerini ve çok güçlü olmadıklarını fark etmeye başlar. Yetişkinlerin yanıldıklarını gördükçe bir zihin hatta din krizi geçirir. Bu kriz, çocuğun ruhunda İlahî dinin yeşermesine yol açar.³⁷ Çocuk, artık daha güçlü ve daha büyük, çevresinin de inandığı, sığındığı bir varlığa inanma ihtiyacıdır. Her an sorular soran, dinî kavramları anlamaya, sırlarla dolu yaşadığı çevreyi keşfetmeye çabalayan çocuk, çevresindeki yetişkinlere zor anlar yaşatır. Bu durum onun gelişim sürecinin tabii bir sonucudur.³⁸ Bu dönemde çocuğun sorularını geçiştirmemek ve anlayabileceği düzeyde yeterli ve tatmin edici cevaplar vermek ilgilerini canlı tutmak ve dinî gelişimlerine katkı sağlamak için oldukça önemlidir.

Erken çocukluk döneminde çocuk hayal dünyasında yaşarken öğrendiği her kavramı zihninde canlandırmaya, anlamaya çalışır. Bunlarla hayal kurar. Oyun oynarken bu hayallerinden yararlanır. Buna dinle ilgili kavramlar da dâhildir. Yine bu dönemin son üç yılında çocuk, dil gelişimiyle birlikte dinî kavram ve ifadeleri çok hızlı bir şekilde öğrenebilmektedir. Onun için erken çocuklukta din eğitiminde din (ahlak ve değerler) ile ilgili kavram, sembolleri içeren hikâye, masal, şiir veya müzik içeren etkinlikler, çocuğun oynadığı oyunlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır.³⁹

Erken çocuklukta dinî gelişime ilişkin yapılan araştırmalar ve Ronald Goldman, James Fowler, David Elkind, Fritz Oser vb. tarafından geliştirilen kuramlar hem çocuğun yukarıda incelenen gelişim özelliklerini desteklemekte hem de bu dönemde din eğitiminin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Dinî gelişim kuramları, esas olarak bilişsel, sosyo-duygusal ve ahlak gelişimi kuramcılarında Jean Piaget, Erik Erickson ve Lawrence Kohlberg'in kuramlarından esinlenmiştir. Bu da dinî gelişimin bu teorilerin kapsadığı bilişsel, sosyal, duygusal ve ahlak gelişimi alanlarıyla olan bağlantısını göstermektedir. Bununla birlikte belirtilen kuramların erken dönemler için öne sürdüğü gelişimsel ilkelerin bu yaşlardaki yürütülen din eğitimine bazı sınırlılıklar getirebileceği unutulmamalıdır. Öngörülen sınırlılıklar, çocuğun bu yaşlardaki gelişimsel özellikleriyle ilgilidir. Ancak her gelişim alanı gibi din eğitiminde de göz önünde bulundurulması gereken temel nokta çocuğun gelişim özellikleridir. Bu noktada Goldman, erken yaşları din öncesi/inanç öncesi (pre-religious) devre olarak tanımlar. Bu dönemdeki din anlayışının bazı sınırlılıklar taşıdığını belirtir. Çocukların

³⁵ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 174-175.

³⁶ Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, s. 48; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 70; Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, Ankara 1991, s.70; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 256; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 166.

³⁷ Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, s. 53.

³⁸ Hans Zülliger, *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 63.

³⁹ Cemal Tosun - Fatma Çapçioğlu, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2015, c. 5 sy. 5, s. 707-708.

anlatılanları somut olarak anlamlandırdıkları için soyut mesajı anlayamayacaklarını ileri sürer. Bunun için de kutsal kitapların bu dönemde okutulmamasını önerir. Elkind ise geliştirdiği kuramının ilk evresinde çocukların düşüncesinin henüz farklılaşmamış, bütüncül olduğunu bu yüzden dini kimliğinin de farklılaşmamış olduğunu belirtir. Fowler, erken yaşlarda çocuğun anne ve babasıyla sözel ilişkilerine ve ahlaki duygularının gelişmesine dikkat çeker. Burada önemli olan çevreyle etkileşimin niteliğidir. Bu nedenle Fowler, “dinin olumsuz taraflarından ‘günah’, ‘şeytan’ ve ‘cin’lerden bahsetmenin çocuğa zarar verdiğini ileri sürerek çocuğu otoriter, sert, katı ve kırılğan yapacağını söyler. Oser ise erken yaşlardaki çocukların kendilerinin dışındaki güçleri ayırt edemediklerini belirtir.⁴⁰ Bu kuramcılarının ulaştığı sonuçlar, din eğitiminin nasıl olmasıyla ilgili son derece önemlidir. Bununla birlikte belirtilen teorilere bazı eleştiriler de getirilmiştir.

Bu kısımda belirtilmesi gereken son bir husus, çocuğun dinî inancının gelişiminin ve bunun sonucunda oluşan çocuğun din algısının özel bir yapıda olduğu ve yetişkinin din tasavvuruyla farklılıklar bulundurduğudur.⁴¹ Çocuğun din algısı, yetişkininkine benzer, ancak yetişkinin anlattıklarının bir kopyası ya da tekrarı değildir. Çocuk, yetişkinden öğrendiklerini bireysel ve ruhî yapısına uygun bir şekilde özümseyerek kendisine uygun bir din anlayışı geliştirir. Çocuk dindarlığı sadece inanma yönünden değil inancın mahiyeti bakımından da yetişkininkinden farklıdır.⁴²

Erken çocuklukta çocuk, kendine özgü bir dinî inanç düzeni oluşturmaktadır. Bu yapı ve düzende onun dinî tasavvurları önemlidir. Tasavvur, “ruhsal güçler veya duygusal uyarılarla zihinde önceden oluşan herhangi bir nesnenin, olayın, fiilin ya da bir kavramın istekli olarak yeniden özel bir şekilde canlanması, anlam kazanması veya hatırlanması”dır.⁴³ Dinî tasavvur ise “Allah, cennet, cehennem, melek, şeytan, kıyamet, peygamber vb. dinî kavramların, dinî olayların ve nesnelere, zihinde canlandırılması, şekillendirilmesi”⁴⁴ olarak tanımlanmaktadır. Aşağıda erken çocuklukta gelişimsel özelliklere göre çocukta bazı dinî tasavvurlar hakkında bilgi verilmiştir.

ALLAH TASAVVURU

Erken çocukluk döneminde çocukta Allah tasavvurunun gelişmesinde yaş, cinsiyet, çevre gibi değişkenler etkilidir. Ancak Allah algısının gelişmesinde dönemin ortak özelliklerinin etkili olduğu da görülmektedir. Çocuk bu dönemin başlangıcından itibaren giderek artan Allah tasavvurunun şekillenmesini ve gelişmesini sağlayan bazı deneyimler yaşar. İlerleyen süreçte çocukta yakın çevresinin söylem ve uygulamalarıyla güven, sevgi ve bağlanma gibi duyguların temel oluşturduğu Allah’a inanıp güvenme kendini gösterir.⁴⁵

Çocuk, Allah ile ilgili deneyimlere daha çok 3-6 yaşlar arasında sahip olur. Bu dönem dinî gelişimi inceleyen bazı psikologlarca *peri masalı düzeyi* olarak adlandırılır. Bu yaşlardaki çocukların bilişsel olgunluğu henüz soyut kavramları tam olarak algılayabilecek düzeyde olmadığı için kullandığı dinî kavramların en belirgin özelliği de antropomorfizm düşünce biçimine uygun olmasıdır. Buna göre çocuk, Allah’ı bir insan şeklinde ve erkek olarak hayal eder. Genellikle Allah’ı, yaşlı bir adam, zengin

⁴⁰ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2011, s. 103-120.

⁴¹ Allport, *Birey ve Dini*, s. 47.

⁴² Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 28, 46-47; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 38-46; Yurdagül Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s. 24-25.

⁴³ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, s. 159.

⁴⁴ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 91.

⁴⁵ Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 88-89.

biri, superman ya da kral olarak düşünür.⁴⁶ Çocuğun benmerkezci düşünme yapısı da Allah tasavvuruna yansır. Allah onun yaratıcısıdır, isteklerini ve dualarını kabul edip yerine getirir. O, gökyüzünde ya da cennette yaşamaktadır.⁴⁷ Allah'ın kendisini sevdiğini söyler, ancak yine de ondan korktuğunu da ifade eder.

PEYGAMBER TASAVVURU

Çocuk ilk yaşlardan itibaren çevresinden Hz. Peygamber'in ismini duymaya başlar. Ancak Hz. Peygamber'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmasa da çocukta bir peygamber tasavvurunun oluşması 3 yaşından itibaren belirginleşir. Bu konuda yapılan çalışmaların sonuçları, 3 yaşından itibaren çocuk tarafından Peygamber'in erkek, Allah'ın dediklerini yapan, bize Kur'an-ı Kerim'i getiren, namaz kıldırın, insanlara iyilik eden ve geçmişte yaşamış bir kahraman gibi tasavvur edildiğini göstermektedir.⁴⁸

KUR'AN TASAVVURU

Çocuğun ilk yaşlardan itibaren din ile ilgili somut deneyimleri arasında Kur'an-ı Kerim vardır. Çocuk çevresini keşfetmeye başladığı andan itibaren büyüklerinin Kur'an'ı ellerine özenle aldıklarını, hatta öpüp alınlarına koyduklarını, okumak için farklı bir şekilde ve saygıyla oturduklarını gözlemler. Onların Kur'an'ı dikkatlice okumaya gayret ettiklerini ve bitirdikten sonra da aynı özenle tekrar evin en güzel yerine koyduklarını görür. Diğer taraftan çeşitli vesilelerle Kur'an'ın kutsal kitap olduğunu duyar. Televizyondan çevresindekilerinin nasıl saygıyla Kur'an'ı dinlediklerini görür. Çocuğun bütün bu deneyimleri onda Kur'an tasavvurunun oluşmasına katkı sağlar.

3-6 yaş çocuklarının büyük çoğunluğu, Kur'an'ın gördüğü diğer kitaplardan farklı olduğunu algılamaya başlar. Örneğin bu yaşlar arası pek çok çocuk, "Kur'an Allah sözüdür, Kur'an bizim kutsal kitabımızdır, onu dinlemek güzeldir, Kur'an, bize iyilikler yapmamız gerektiğini söylüyor" gibi ifadeler kullanmaktadır. Bir kısmı ise Kur'an'ı Peygamberle kapalı bir şekilde ilişkilendirmektedir. Bu durum, onun Kur'an'la ilgili derinliğine bilgi sahibi olmasa da onda bir Kur'an tasavvurunun gelişmeye başladığını göstermektedir.⁴⁹

MELEK TASAVVURU

Erken çocuklukta özellikle çocuğun dil gelişimine paralel olarak en çok duyduğu kavramlardan biri de melek kavramıdır. Bu dönem çocuğu, meleğe olumlu bir anlam yüklemektedir. Çocuk çevresindeki meleklerle ilgili benzetmelerden de hareketle meleği genellikle sihirli, kanatlı ve güzel bir kız olarak algılamakta, meleğin insanları koruduğunu, onlara yardım ve iyilik yaptığını vurgulamaktadır. Araştırmalar bunda çocuğun seyrettiği peri imajı içeren filmlerin ve bazı çizgi filmlerin de etkisi olduğunu göstermektedir. Hatta bazı çocuklar, farklı işlerle görevli meleklerin olduğu bilgisine sahiptir.⁵⁰

⁴⁶ Allport, *Birey ve Dini*, s. 49; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s. 71; Hökeleli, *Din Psikolojisi*, s. 264; Peker, *Din Psikolojisi*, s. 166; Fatma Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi SBE., Kahramanmaraş, 2007, s. 71.

⁴⁷ Hökeleli, *Din Psikolojisi*, s. 264.

⁴⁸ Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, s. 69.

⁴⁹ Mustafa Köylü - Cemil Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2017, s. 76-79.

⁵⁰ Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, s. 63-67.

AHİRET TASAVVURU

Yapılan çalışmalar erken çocuklukta çocukların büyük çoğunluğunun ahiret kavramını tam olarak bilemediğini vurgulamaktadır. Ancak bu kavramın kapsamında olan cennet, cehennem ve ölüm kavramıyla çocuğun karşılaştığını hatta deneyimler yaşadığını belirtmektedir. Bu durum, dolaylı da olsa çocukta bir ahiret tasavvurunun belli kavramlarla etrafında erken yaşlardan itibaren başladığını göstermektedir.

Erken çocuklukta cennet çocuk tarafından içinde ırmakların, ağaçların, kuşların, çiçeklerin bulunduğu her türlü yiyecek ve içecek ve oyuncağın olduğu bir yerdir. Çocuğa göre cennet iyilerin gideceği ve çok uzun süre hatta sonsuz kalacağı yerdir. Bu iyilere verilen bir ödüldür.⁵¹ Çocuk cennetin aksine cehennemi kötü kelimesiyle ifade etmektedir. Bu dönem çocuğu cehennemi genellikle “ateş, alev, karanlık, kötülük, yılan” vb. kelimelerle ifade etmektedir. Onun için oraya kötüler gidecektir. Bu onlara verilen bir cezadır. Onlar orada uzun süre kalacaklardır.⁵²

Erken çocuklukta çocuğun ahiretle ilgili karşılaştığı kavramlardan biri de ölümdür. Aslında bu yaş çocuğu ölüm kavramını tam olarak algılayamamaktadır. Çevresindekilerden birinin ölümünü daha çok cennetle ilişkilendirmektedir. Örneğin yakını ölen biri için “O, cennete gitti.” ifadesini kullanmaktadır. Genellikle ölüm kavramını, “cennet, uzak yer, iş, kaybolmak, küsmek” vb. sözcüklerle ifade etmektedir. Onun için pek çok çocuk, ölümün devamlı bir ayrılık olduğunun farkında değildir. Özellikle 6 yaşından itibaren ölümün sürekli bir ayrılık olduğunu anlamasıyla daha önce yaşamadığı acıyı ve sarsıntıyı yaşar. Dolayısıyla bu dönemde ölüm kavramını çocuğun tam olarak algılayamadığı söylenebilir.⁵³

Günümüzde dinî ve ahlakî gelişim ile ilgili yapılan araştırmalar, geliştirilen kuramlar bize erken çocukluk döneminde din ve ahlak gelişimi ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmaların verileri, erken çocuklukta din (Allah, peygamber, ibadet, kutsal kitap vb.) ile kurulan ilişkinin ve geliştirilen davranışların ileriki yıllardaki çocuğun dini ve ahlaki hayatını, kişiliğini etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu dönemde çocuğun eğitiminde din (ahlak ve değerler) eğitimi görmezlikten gelinip kendiliğindenliğe bırakılamaz. Araştırmalar erken çocukluk dönemi din (ahlak ve değerler) eğitiminin çocuğun özgüveninin oluşmasında, Allah ve çevresi ile barışık, toplum ile uyumlu ve özerkliği gelişmiş bir birey olmasında önemli katkıları olduğunu göstermektedir.

ERKEN ÇOCUKLUKTA AİLEDE DİN EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLEBİLECEK BAZI İLKELELER

Aile, anne baba, çocuklar ve diğer yakınlar arasında belli ölçüde içten, sıcak ve güvenli ilişkilerin kurulduğu, toplumsal ve sosyal etkinliklerin belli ölçüde yer aldığı toplumsal bir birimdir. Toplumsal yaşama hazırlanma sürecinin belli ölçüde ilk ve etkili biçimde gerçekleştiği kurumdur. Gelişim için çocuğun karşılaştığı ilk ilişki ağını oluşturan aile, içinde bulunduğu toplumun yapısını, kültür ve değerlerini taşıyan, bunların paylaşılıp sürdürüldüğü yerdir. Yasalarla belirlenen görevleri yanında geleneklerle de tespit edilen pek çok işlevleri olan toplumun en küçük birimidir.⁵⁴

⁵¹ Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, s. 57-60.

⁵² Gündüz, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, s. 60-63.

⁵³ Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nobel Yayınları, Ankara 2014, s. 45-46.

⁵⁴ M. Şerif Şimşek - Tahir Akgemci vdğr., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011, s. 33.

Aile, bireyin ilk eğitimini aldığı en etkin birimdir. Çocuğun yetenekleri, kişiliği ailede gelişir. Toplum kültürü ailede aktarılmaya başlar. Aile, çocuğa yol göstererek, kuralları öğreterek, davranışlarına yön vererek güç durumlarda yanında bulunarak onu destekler. Gerektiğinde denetler, sınırlandırır ve kurallara uymasını sağlar. Doğruyu ve yanlış öğretir. Güven duygusu aşılar. Sosyal kabul görmesi için gerekli doğal ortamı sağlar. Sosyalleşmesi için kabul edilebilir davranış modelleri oluşturur. Sosyalleşmesine rehberlik eder. Sorunlarına çözümler getirir. Çocuğun ilgi ve yeteneklerine uygun şekilde gelişmesini sağlar.⁵⁵

Din ve aile arasında sıkı bir bağ vardır. Bireyin dini tutum ve davranışların gelişmesinde de aile en etkin ve birincil kurumdur. Aile, çocuk için dinin (ahlak ve değerlerin) ilk öğrenildiği, dini ilişkilerin ilk modellendiği ortamdır ve aile bünyesinde din eğitimi önemli bir yere sahiptir. Çocuk ilk din ile ilgili söz, tutum ve davranışları ailede görür, özdeşim kurar ve öğrenir.⁵⁶ Ailenin din eğitimindeki yeri ve önemi ile ilgili din eğitimcisi James M. Lee, geleceğin din eğitiminin aile temelli olması gerektiğini şu ifadeleriyle vurgulamaktadır: “Potansiyel olarak en kapsamlı ve en başarılı din eğitimi programı aile temelli din eğitimidir. Yaşam en derin ve kişisel seviyede aile içinde yaşanmaktadır. Hatta bu durum parçalanmış ya da tek anne ve babadan oluşan aileler için bile geçerlidir. Psikolojik veriler şunu ortaya koymaktadır ki, kişinin değer ve tutum yapısı ilk altı yaşında oluşmaktadır. Bu da büyük ölçüde aile içinde yaşanmaktadır. O bakımdan aile hayatı ve aile temelli din eğitimi, son derece önemlidir...”⁵⁷ Lee, ailedeki din eğitiminin avantajlarına da değinerek bu eğitimi verimli kılan etmenlerden birinin de örgün eğitimde olduğu gibi herhangi bir zorlamanın olmayışı olduğunu belirtir.

Din ile ilgili uygulamalar isteğe bağlı ve hür faaliyetlerdir. Bu yüzden aile temelli gönüllü din eğitimi, örgün din eğitimdeki zorunlu din eğitiminden çok daha etkili ve faydalıdır.⁵⁸ Ancak ailede din eğitiminde her zaman istendik öğrenmelerin, sağlıklı dinî anlamaların oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Çocuğun sağlıklı bir dinî gelişimi için dereceleri değişse de sevgi, güven, tutarlılık, iyi model olmak gibi pek çok ailevi özellikler vardır.

Çocuğun doğuştan sahip olduğu din duygusunun ne kadar gelişeceği, nasıl biçimleneceği ve daha sonraki yılları ne derece etkileyeceği çeşitli değişkenlere bağlıdır. Ailenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel niteliği, çocuğa sunduğu uyaranlar, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, çocuk yetiştirme yaklaşımları, iletişim becerileri, nasıl bir rol model oluşturdukları, eğitim, gelişim, dinî ve ahlakî gelişim ile din eğitimi konusundaki bilgileri, din ve ahlak anlayışları bunlardan bazılarıdır. Örneğin, pek çok bilimsel çalışmada çocuğun dini yöneliminde, anne babalarının dini yaşayışından etkilendiği belirlenmiştir.⁵⁹ Anne babaların istikrarlı bir aile ortamında yetiştirdiği çocuğun, dinî konularla ilgili kendileriyle görüş birliği içerisinde olduğu, önemli konular üzerinde onlarla uzlaşma sağlayabildiği belirlenmiştir. Yine bu çalışmalarda bireylerdeki inanç zayıflığının, daha çok zayıf anne baba ilişkileri sonucunda ortaya çıktığı da vurgulanmıştır.⁶⁰ Zayıf ve güvensiz bir aile ortamı yerine, güçlü ve emin olunan güvenli bir aile ortamında yetişen bir çocuğun, anne babasının dinî inançlarının etkili olması

⁵⁵ Laura E. Berk, *Çocuk Gelişimi*, çev. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 663.

⁵⁶ İsmail Sağlam, *Çocuk ve İbadet 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003, s. 69-70.

⁵⁷ James. Michael Lee, “Toward A New Era: A Blueprint For Positive Action”, *The Religious Education We Need*, ed. James Michael Lee, Religious Education Press, Mishawaka, Indiana, 1977, s. 115-116.

⁵⁸ Lee, “Toward A New Era: A Blueprint For Positive Action”, s. 123-124.

⁵⁹ Dinç, *Ergenlerde Anne-Baba Tutumları ve Dini Yönelim*; Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimi Gelişimindeki Rolü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. 9 sy. 9, s. 193-204.

⁶⁰ Diana Baumrind, “Effects of Authoritative Parental Control On Child Behavior”, *Child Development*, 1966, c. 37, sy. 4, s. 887-907; Ayşenur Dinç, *Ergenlerde Anne-Baba Tutumları ve Dini Yönelim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2007.

kuvvetle muhtemeldir. Bir çocuğun ailesine bağlanma düzeyi, değerleri ve ilkeleri öğrenme ve model alma yolu da sonucu etkiler.⁶¹

Günümüzde pek çok anne baba çocuğuna din (ahlak ve değerler) ile ilgili bir şeyler öğretmek ve bunları içselleştirip uygulamasını ister. Ancak bu konuda ya bir şey bilmez ya çok az şey bilir ya da kısmen doğru kısmen de yanlış bilgilere sahiptir. Onun için çocuğun din ile ilgili sorduğu soruların birçoğunu ya geçitirirler ya Allah, melek, cennet, ölüm vb. din hakkındaki sorularına yersiz ve dinî inançlara ters düşüyor inancıyla onun soru sormasını yasaklar ya da gelişim seviyesini ve ilgisini dikkate almaksızın oldukça geniş bir açıklama çabası içine girerler.⁶² Ailenin çocuk eğitimi ile ilgili psikoloji ve pedagoji bilgisinin yanı sıra çocuğun dinî gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olması, çocuğun sağlıklı gelişiminde etkin rol oynar. Özellikle erken çocukluk döneminde çocuğun himaye altında bulunma duygusu, güven, sevgi, kolay inanırlık, taklit ve özdeşim, soru sormaya düşkünlük, egosantrizm, antropomorfizm, animizm gibi temel bazı özelliklerinin dini gelişim açısından bilinmesi oldukça önemlidir. Ailenin, çocuğun dinî duygusunun gelişiminde huzurlu bir ev ortamı oluşturması, davranışlarında tutarlı olması, alternatif örnekler sunması, sevgi ve şefkatle yaklaşması, hoşgörülük ve müsamahakâr davranması, çocuğun bu dönem öğrenme özelliklerini dikkate alması gibi faktörlere dikkat ederken din eğitimi katı ve baskıcı bir eğitim yaklaşımını benimsememesi, çocuğa dinî konuların yanlış ya da eksik anlatılmaması, ibadetler konusunda aşırılığa kaçılmaması, dinî bilgilerin mübalağalı anlatılmaması gibi hususlara da dikkat etmesi önemlidir.⁶³

Erken çocukluk döneminde çocuğun gelişiminde rol oynayan en etkin ve önemli kurum olarak aileyle ilgili bu genel bilgilerden sonra aşağıda ailede verilecek din (ahlak ve değerler) eğitiminin bazı temel hususlarına bir eğitim programının temel unsurları olan amaç, içerik, öğrenme ortamları ve değerlendirme değişkenleri açısından bu dönemde yapılan diğer kurumlardaki din eğitimi süreçlerine de rehberlik edebilmesi açısından- değinilmiştir.

AMAÇ(LAR)

Ailede çocuk eğitiminin gelişimsel ve toplumsal amaçları vardır. Öncelikle çocuğun eğitimiyle yakından ilgilenmesi gereken başta anne ve baba olmak üzere süreçte etkin rol alan kimselerin temel amacı en genel anlamda çocuğun beden, duygu ve zihin gelişimini sağlamak, iyi alışkanlıklar edinmesini, dili güzel öğrenip kullanmasına yardımcı olmak, çocuğun bireysel gelişimine ve sosyalleşmesine katkıda bulunmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde erken çocuklukta çocuğun din (ahlak ve değerler) eğitimi anne ve babanın birincil amacı ise çocuğun ileriki hayatında sağlıklı bir dinî ve ahlakî gelişime sahip olmasının altyapısını oluşturmaya yönelik olmalıdır.

Erken çocukluk dönemi dinî gelişimi üzerinde çalışma yapan uzmanların ulaştıkları sonuçlardan - farklı adlandırmalar yapsalar da- bu dönem, “sezgisel dinî düşünce evresi” olarak nitelendirilebilir. Başka bir ifadeyle bu dönem çocuğun bütün yönleriyle din ve ahlakî kuramsal/kurumsal olarak öğrendiği bir evre değil bir hazırlık dönemidir. Dinî düşüncenin gelişimi, diğer düşünce yapılarından şekil ve yöntem açısından farklı değildir ve dinî düşünce çocuğun diğer bilişsel, duyuşsal-sosyal ve dil gelişimlerine paralel olarak gelişir. Dolayısıyla çocuğun din dilini anlamadan önce genel deneyimlerle zenginleşmesi, sembolik ifadeleri, metaforları anlayabilecek deneyim zenginliğine ve soyut düşünce yeterliliğine

⁶¹ Ali Baz Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2014, 66.

⁶² Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, s. 150.

⁶³ Bilici, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, s. 98.

ulaşması önemli ve gereklidir. Yine bu dönemde yetersiz ve bazen de gereksiz bilgi yüklenmemesi bir amaç olarak belirlenmelidir. Özellikle de çocuğa, henüz soyut işlemler dönemine ulaşmadan bu tür sembolik ve metaforik ifadelerin anlatılması onun bunları tam ve gerçek anlamda kavrayamamasına veya yüzeysel ya da yanlış anlamasına sebep olabilir. Çünkü gerçek anlam yerine yüzeysel anlamla yetinen çocuklar, ilerleyen yaşlarda sadece öğrendikleri ve benimsedikleri ile yetinebilirler. Bu açıdan döneme ve diğer gelişim evrelerine, dinî gelişim ve din eğitiminin önemli bir hareket noktası olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.⁶⁴

Sonuç olarak erken çocukluk döneminde din eğitimi ile ilgili belirlenecek bilişsel, duyuşsal ve psikomotor amaçların/öğrenmelerin yukarıda çerçevesi çizilen doğrultuda değerlendirilmesi ve belirlenmesi önemlidir. Çocuğun dinî ve ahlakî gelişimine uygun olarak onda dini, ahlaki, sosyal-duygusal, dil, kavram, psikomotor vb. alanlarda beceriler geliştirmesini incelemek gerekir. Çünkü bu dönemdeki din (ahlak ve değerler) eğitimi çocuktaki ‘kutsallık hissini’ açığa çıkarmaya yönelik ‘dinî ilgiyi geliştirme’ çerçevesinde olmak durumundadır. Aksi durumda çocuğun dinî gelişiminin başlamadan sonlanması olasılığı vardır.

İÇERİK

Erken çocukluk dönemi dinî gelişimi ile ilgili yapılan araştırmaların çoğu çocuğun din olgusuna karşı ilgili olduğunu fakat bu ilgiye rağmen çocuğun dini anlamda düşünemediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Goldman din eğitiminin “yaşam merkezli” ya da “çocuk/öğrenci merkezli” olması gerektiği görüşündedir. O, erken çocukluk döneminde din eğitiminin, dinin kendisi yerine çocuktan başlaması gerektiğini savunur. Çocuğun gündelik yaşamla ilgili deneyimlerinden hareket ederek çocuğun ilgilendiği dini temalar bağlamında bir din eğitimi öngörür. Çünkü Goldman, yaklaşık yedi yaşına kadar çocuk gerçek anlamda dinî bir anlayışa sahip değildir ve kendisine öğretilen şeyleri anlayamayacak veya çarpıtacaktır argümanından hareketle bu dönemde ayrı bir din eğitimi programı uygulanmasını kabul etmez. Özellikle de teorik anlamda doğrudan bilgi aktarımını eleştirir. Belirtilen dönemde yaşam ve din bir bütünlük içerisinde sunulduğu zaman dinî duygu da diğer gelişim alanlarından farklılaşarak değil onlarla bir ilişki içerisinde gelişme imkânına sahip olacaktır.⁶⁵

Goldman ile benzer görüşleri paylaşanlar biri de Lee’dir. O, bu konuda özetle şöyle der: “Din yaşamın bir parçasıdır, yaşamdan ayrılmaz, yanımızda, hemen etrafımızda olan bir şeydir. Bu sebeple görünmese de vardır. Din eğitimi çocuğun kişisel yaşamının bir parçası olarak görülmelidir. Kişinin bütün diğer öğrenme süreçlerinden bu nedenle ayrılmaz. Çünkü o görünmese de çocuğun çevresinde ve yakınındadır.”⁶⁶

Dikkatli bir gözlem erken dönemde çocuğun din ve ahlakla hayatın içinde bir bütün olarak karşılaştığını gösterir. Çocuk bir çizgi film seyrederken, bir konuşma esnasında, bir fotoğrafta, dinlediği bir şarkıda... din ile ilgili bir öğeye rastladığında hemen soru sorar ve öğrenmek ister. Çevresindekilerin ibadet ettiğini görür onları taklit eder. Çocuk için din, hayatın içindedir. Onun ayrılmaz bir parçasıdır ve bütündür. Dolayısıyla erken dönem çocuklukta din eğitiminin içeriğini kurumsallaşmış din değil,

⁶⁴ Ronald Goldman, *Readiness for Religion-A Basis for Developmental Religious Education*, The Seabury Press, New York 1965; Ronald Goldman, “The Development of Religious Thinking”, *Learning for Living*, 1963, c. 2, sy. 5, s. 971-994; Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, *Turkish Studies*, 2013, c. 8, sy. 8, s. 973-984.

⁶⁵ Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”, s. 982.

⁶⁶ James Michael Lee, “How To Teach: Foundations, Processes, Procedures”, *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, 1988, s. 167.

çocuğun ilgi ve ihtiyaçları, soruları, öğrendikleri ve öğrenmek istedikleri oluşturmalarıdır. İçerik hayatın içinden, günlük yaşam deneyimlerine dayalı, çocuk merkezli, esnek olmalıdır. Eğer temalar/konular oluşturuluyorsa bunlar amaç değil araç olarak değerlendirilmelidir.

Anne ve baba çocuğun sorularına, ilgi ve merakına göre ya da eğer çocuk bunları yeterince göstermiyorsa din duygusunu uyandırabilecek öğretim materyalleri elbette seçebilir ve bunlardan bir içerik oluşturabilir. Bunlar, çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun olarak dinî öğe ve sembolleri içeren masallar, hikâyeler, resimli kitaplar, şarkılar, çeşitli oyun materyalleri, Kur'an kıssaları, ayet ve hadisler, atasözleri vb. olabilir. Önemli olan anne ve babanın çocuğun din eğitiminde kullandığı içeriğin onun temel ihtiyaçlarını, sorularını, merakını karşılamaya uygun olması, içeriğin çocuğun farklı alanlardaki öğrenmelerini yanlışılayan bir olgu değil gelişimsel bütünlüğü tamamlayan bir bölüm olarak ele alınması, çocuğa kendi deneyimlerini yorumlama ve dinî deneyimler yaşama fırsatı sağlamasıdır.⁶⁷ Erken çocukluk döneminde din eğitiminde içeriğin çocuğun, kendisinin ve çevresindekilerin yaratılışı, olayların oluş biçimi, Allah, dua, peygamber gibi dinî tasavvurları ayrı ayrı tematik, konu şeklinde değil günlük hayatın işleyişi içerisinde tabii bir şekilde öğrenerek gelecekteki dini hayata hazırlanmasını sağlayıcı nitelikte olması önemlidir. Dinin teorik ve teolojik meselelerinden ziyade, çocukların ilgisini çekecek konular sevgi ve güven teması çerçevesinde, Allah merkezli olarak verilebilir.

Erken dönem çocukların dini-ahlaki gelişimi için hazırlanacak içeriklerde gelişimsel açıdan ihtiyaç duyulmayan bilgilerin doğrudan aktarımına odaklanmak ya da gelişim özelliklerinin üzerinde kazanımlar belirlemekten uzak durmak gerekmektedir. Erken çocukluk döneminde beliren en önemli ihtiyaç ve gelişim ödevi oyun oynamak ve yaşam becerileri elde etmektir. Bu bakımdan çocukların zorlanacakları yoğun teorik bilgilerle donatılmış eğitim içerikleri yerine eğitsel nitelikli oyun ve oyuncaklarla donatılı oyun ve yaşam temelli bir eğitim tercih edilmelidir. Dolayısıyla eğitimin içeriği çocuğun kendi ve çevresi ile olan ilişkilerine ve günlük yaşamda karşılaşabileceği durumlar için yol gösterecek nitelikte tasarlanmalıdır.

Erken çocuklukta anne ve babanın çocuğun din eğitiminde içerik oluştururken içeriğin çocuğun gelişimsel özelliklerine ve pedagojik ilkelere uygun olmasının yanı sıra dikkat etmesi gereken bazı özellikler vardır. Örneğin seçtikleri materyalin çocuğun din duygusunu harekete geçirecek, onunla düşünsel olarak etkileşime girmesini sağlayacak, dinî kavramlarla düşünmesini ve dinin hakikatlerini kendisinin keşfetmesini sağlayacak vb. özelliklere sahip olması bunlardan bazılarıdır.⁶⁸

ÖĞRENME ORTAM(LAR)I

Erken dönem çocukluk üzerine yapılan bilimsel araştırmalar bu dönem çocuğunun öğrenmesi ile ilgili önemli veriler ve temel öğrenme ilkeleri sunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Çocuklar yaşadıkları ve etraflarında olan her şeyden öğrenirler.
- Çocuklar sözel eğitimden ziyade aktif olarak katıldıklarında ve ilgi duyduklarında daha iyi öğrenirler.
- Çocukların nitelikli çalışmalar yapabilmeleri için zamana ve mekâna ihtiyaçları vardır.

⁶⁷ Ronald Goldman, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, The Seabury Press, New York 1964, s. 229-231.

⁶⁸ Michael Grimmitt, "The Use of Religious Phenomena In Schools: Some Theoretical And Practical Considerations", *British Journal Of Religious Education*, 1991, c. 13, sy. 2, s. 81-83; Juhn M. Hull, "A Gift to the Child: A New Pedagogy for Teaching Religion to Young Children", *Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association*, 1996, c. 91, sy. 2, s. 173-175; Cemil Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri", *Yeni Türkiye*, 2014, c. 58, s.625-626.

- Öğrenmenin başlangıç noktası çocukların yapamadıkları değil yapabildikleridir.
- Oyun ve diyaloglar içeren konuşmalar, çocuğun kendi ve çevresindeki dünya hakkında bilgi sahibi olabilecekleri en temel yöntemdir.
- Kendi kendilerine düşünme noktasında desteklenen çocuklar daha çok bağımsız hareket edebilirler.
- Yetişkinler ve diğer çocuklarla kurulan ilişki çocuk gelişiminin odak noktasını oluşturur.⁶⁹

Bu temel ilkeler, erken çocuklukta çocuğun öğrenmesinde bireysel farklılıklara, onun öğrenme sürecine aktif katılımını, problem çözmesini, keşfederek öğrenmesini temel alan strateji, yöntem ve tekniklerin kullanılmasına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu dönem din eğitiminde çocuğun ilk dini anlayışları en iyi şekilde drama, şarkı, taklit, yaşantı, oyun, vb. ile uyandırılabilir. Erken çocuklukta dinin nasıl öğrenilmesi gerektiği ile ilgili araştırmalar yapan Lee, bu konuda özetle şöyle der: “Her insan dini, öncelikle mantıksal olarak değil, psikolojik olarak öğrenir. Bilimsel bir konu, her zaman mantıksal olarak yazılırken, din dersi psikolojik olarak öğretilir. Bu durum, dini öğreten kişinin, çocuğun dinin mantıksal parametrelerine sokmaması anlamına gelir. Din eğitimi, dini öğrenmenin psikolojik sınırlarına göre uyumlu hale getirilmiş bir şekilde uygulanmalıdır. Bir diğer ifadeyle din, gerçekten çocuğun öğrendiği bir tarza göre tamamen özel olarak ayarlanmalı ve öğretilmelidir.”⁷⁰

Erken çocukluk döneminde din eğitiminin yapılıp yapılmayacağı tartışma konusu değildir. Asıl tartışma bu yaşlardaki çocuğa sunulacak din eğitiminin nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Başka bir deyişle problem bir içerik ve yöntem problemidir. Çocuk dünyanın nasıl yaratıldığını ve Yaratıcı'nın dünyaya olan etkisini ve rolünü tartışabilir. Ancak bunu yaparken tartışmanın seviyesi basit ve açık olması gerekir. Eğer tartışma çocuk için karmaşık ve seviyesinin üzerinde olursa, kafa karışıklığına neden olacağı için çocuk ilgi duymaktan vazgeçebilir. Amaç, dar anlamda bir ‘dinî bilgi edindirme süreci’nden çok ‘koşullara göre dinî yoğunlaşma’ sağlamak olduğu için süreçte kullanılan metodun da buna uygun olması önemlidir. Çocukların dini içerikli soru ve meraklarına getirilen açıklamalarda teolojik dilden ziyade din dilini kullanarak çocuğa kıssalar, hikayeler ve masallar anlatmak bu tür bir din eğitiminin yöntemleri arasındadır. Ancak henüz soyut nitelikli gerçeklikleri anlamak için yeterince hazır olmayan çocuğa bu yönde dinî soyut kavramlar kazandırmaya çalışmak sözel yanlış anlaşılmalara neden olacak, hatta gelecekte telafisi mümkün olmayan hatalara neden olabilir. Bu bakımdan din eğitimi çocuğa teolojik ayrıntılı açıklamalar yapmak ve ona entelektüel dinî bilgiler sunmak yerine eğitim ortamı ve çevrenin doğal koşullarda düzenlenmesini amaçlar.

Çocuğun günlük hayatta karşılaşacağı problemlere kutsal metinlerden cevaplar sunmak, pratik karşılıkları bulunan ayetleri günlük hayatın akışı içerisinde kullanmak, başka bir deyişle bunları yaşamla buluşturmak söz konusu yöntemler arasında sayılabilir. Aksi durumda sadece ayetler okuyup bunları tekrarlamak ve ezberlemek salt bu haliyle zaman israfına yol açabilir. Üstelik böylesi bir yaklaşım çocuğun dinî düşünce gelişimini de sekteye uğratabilir. Buradaki temel amaç, özellikle erken çocukluk döneminde doktriner olarak bir dini çocuğa doğrudan aktarmak değil çocuğun ihtiyaçları, beklentileri ve yeterliliklerini merkeze alınarak kendi doğallığında bir eğitim ortamı hazırlamaktır. Goldman’ın erken çocukluk döneminde yöntemle ilgili önerisi, ‘çocuğun antropomorfist düşünce şeklini desteklemekten çok çocuğa din eğitimi yine çocukça sunmak’tır.⁷¹ Bu düşünceden hareketle Goldman

⁶⁹ Güven - Azkeskin, “Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim, s. 9-12.

⁷⁰ Lee, “How to Teach: Foundations, Processes, Procedures”, s. 167.

⁷¹ Goldman, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, s. 232-233.

çocuğun merak duygusunu geliştirmeye teşvik etmek, din eğitime çocuğun günlük ve doğal deneyimlerinden yola çıkmak, dinî düşüncenin gelişiminde dua ve toplu dinî etkinliklerden yararlanmak gibi önerilerde bulunur.⁷²

DEĞERLENDİRME

Ailede din eğitiminin önemli boyutlarından biri de değerlendirme basamağıdır. Dini ve ahlaki eğitim için belirlenen hedef ve davranışların hangi düzeyde kazanıldığı; kazanılmayan hedef ve davranışların kazanılmama nedenlerinin neler olduğu; çocuğu yönlendirmede ve ona rehberlik yapmada nelere dikkat edileceği; öğrenme ortamlarının işlevinin görülebilmesi ve çocuğun gelişimi hakkında derinlikli bilgiye ulaşılabilmesi değerlendirme yoluyla mümkün görünmektedir. Dolayısıyla çocuğa dinî ve ahlakî gelişimi hakkında bir dönüt verebilmek için değerlendirme işlemi yapılması gerekmektedir. Kritere, kişi sayısına ve amaca göre farklılaşan geleneksel ve alternatif değerlendirme yaklaşımları bulunmakla birlikte genel itibari ile değerlendirme işlemi; öğretim sürecinin nasıl yürütüldüğüne ilişkin *bilgilendirme*, çocuğun değerlendirme sürecine dahil olmasını sağlayarak *biçimlendirme*, öğretimin ve öğretimi yürüten kişinin güçlü ve zayıf yönleri açığa çıkararak *tanımlama* ve belirli bir aşamaya ulaşıldığını göstererek *sonuç* amaçlarını taşımaktadır.⁷³

Erken çocukluk döneminde çocuğun gelişim özelliklerinin farkında olunarak gelişim ödevlerini yerine getirebilmesinin takip edilmesi ve değerlendirilmesi muhtemel soru ve sorunların önüne geçilmesi bakımından oldukça önemlidir. Çocuğun gelişimindeki ilerleme ya da gerilemenin takip edilmesi ve sürece eğitsel bir yaklaşımla müdahale edilmesi gerekmektedir. Bu süreç yalnızca çocuğun değerlendirilmesini değil, anne ve babaların kendilerini ve sundukları din eğitiminin niteliğinin de değerlendirilmesi anlamını taşımaktadır.

Erken çocuklukta ailede çocuğun dinî ve ahlakî gelişiminin ve öğrenmelerinin değerlendirilmesi de kendine özgü olmalıdır. Anne ve baba çocukların din ile ilgili konularda değerlendirirken değer biçmekten kaçınmalı, onun kendisine özgüvenini, özsaygısını sarsacak tutum ve davranışlardan kaçınmaya dikkat etmelidir. Değerlendirmenin amacının çocuğun dinî ve ahlakî gelişiminin sağlıklı ilerleyip ilerlemediğini belirlemek ve önlemler almak için olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda sadece sonuç odaklı bir yaklaşımdan ziyade, ailede verilen dinî ve ahlakî eğitimin bütününe odaklanılarak süreç değerlendirmesinin ön planda tutulması, çocuğun yaparak yaşayarak öğrenmesine, kendini gerçekleştirmesine ve bilgiyi üst düzey öğrenme becerileri ile kalıcı hale getirmesine imkân sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Erken çocukluk dönemine ilişkin yapılan akıl yürütmeler, amaç, zaman, çevre, mekân gibi unsurları bakımından farklılaşsa da bu konu ile ilgili alan yazında ve alan uzmanlarının görüşlerinde ortak kabul edilen noktalar; çocuğun ileriki gelişim dönemleri için zemin oluşturan bir eğitim süreci olduğu, psikomotor, bilişsel, duyuşsal, sosyal, dilsel gelişim ile gelişimsel açıdan oldukça zengin ve kritik bir dönem olduğudur. Kişilik gelişiminin temeli olması, yaşam için gerekli bilgi ve becerilerin kazanılması

⁷² Goldman, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, s. 231-234; Goldman, *Readiness for Religion-A Basis for Developmental Religious Education*, s. 91-97.

⁷³ Yıldız Kızılabdullah, "Din Öğretiminde Planlama ve Ölçme ve Değerlendirme", *Düşünen Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, ed. Cemal Tosun - Mizrap Polat, Pegem Akademi Yay., Ankara 2015, s.61.

ve sonraki gelişim dönemlere etkisi bakımından erken çocukluk dönemi oldukça etkili bir dönem olarak kabul edilmiştir. Erken çocukluk döneminde bütüncül ve sağlıklı bir gelişim için aile-din, ahlak ve değerler eğitimi arasında ihtiyaç odaklı pedagojik bir birliktelik kurulmalıdır. Çocuğun yetişkinlikteki inanç ve değerlerini hatta dünya görüşünü oluşturan ilk nüvelerin bu dönemde oluştuğu dikkate alındığında, dönem çocuğunun beslenme ve bakım, sevgi ve güven, hareket ve oyun, kendini tanıma ve özgürlük gibi temel ihtiyaçları merkeze alınmalıdır. Bu ihtiyaçların karşılanacağı ve din ile ilk karşılaşmanın yaşanacağı zemin ailedir. İnsanın varlık koşulları arasında bulunan inanç ve inanma eğilimi totolojik bir kabulden ziyade pedagojik bir gerçekliktir. Bu gerçekliği din olgusu karşılarken aynı zamanda bir ahlak ve değer sistemini de kuşatmaktadır. Çocuk, bu alanlarla ilgili ilk deneyim ve bilgileri aile ortamında edinmektedir. Gönüllülük esasına dayandığı içinde potansiyel olarak en etkili ve işlevsel din eğitiminin aile temelli din eğitimi olduğu ileri sürülmektedir. Bu dönem gelişimin kapsam, nitelik ve hız bakımından en yoğun olduğu dönemdir.

Dönemin gelişim alanları fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal, dil-kavram gelişimi ve dinî-ahlakî gelişim olarak sınıflandırılabilir. Bu gelişim alanlarının özellikleri ise egosantrizm, animizm, özelden özele akıl yürütme, şimdiki zaman algısı, görüntünün etkisinde kalma, güven duygusu, taklit ve özerklik olarak özetlenebilir. Dinî gelişimin en önemli özellikleri ise aktif bir katılımı taklit, içtenlikte inanma eğilimi ile kolay inanırlık, özellikle dualarda kendini gösteren benmerkezcilik, fizikötesine ve varoluşsal konulara yönelik merak ve keşfetme duygusudur. Bununla birlikte dönemin dinî gelişimi için oldukça önemli olan Allah, peygamber, melek, ahiret, cennet, cehennem, ölüm gibi kavramlara yönelik tasavvurlar bu dönem şekillenmeye başlamaktadır. Çocukların bu kavramlara yönelik tasavvurların oluşmasını etkileyen faktörler arasında aile içi gözlem, bireysel deneyim ve medya araçları yer almaktadır. Bu gelişimsel ihtiyaçlar erken çocukluk dönemi eğitiminin niteliğini ve yöntemini de belirleyecek temel faktörlerdir. Bu öneminden dolayı bu süreç keyfi ve kendiliğinden değil bilinçli bir şekilde yürütülmelidir. Kişiliğin inşa edilmesinde etkili olan din, ahlak ve değerler eğitiminde belirleyici etkileri bulunan aile bireylerinin genel eğitim yanında çocuğun dini ve ahlaki gelişimi ile din eğitimi konularında bilgilenmeleri ve bilinçlenmeleri gerekmektedir. Bu noktada bir eğitim programının temel unsurları olan amaç, içerik, öğrenme ortamları ve değerlendirme boyutları erken çocukluk dönemi gelişim özellikleri ve ihtiyaçlarına göre organize edilmelidir.

Erken çocukluk dönemi din, ahlak ve değerler eğitiminde çocuğun eğitim sorumluluğunu üstlenen ebeveynlerin birincil amacı çocuğun ileriki hayatında sağlıklı bir dinî ve ahlakî gelişime sahip olmasının altyapısını oluşturmaya yönelik olmalıdır. Bu dönem dinî ve ahlakî gelişim kuramlarında sezgisel dinî düşünce/özerk olmayan dini yönelim gibi kavramsallaştırılmıştır. Buradan anlaşılıyor ki bu dönem dinin ve ahlakın kurumsal ve kuramsal olarak öğrenildiği bir evre değil hazırlık dönemidir. Bu dönemdeki din eğitimi, çocuklukta kutsallık hissini açığa çıkarmaya yönelik dinî ilgiyi geliştirme çerçevesinde olmak durumundadır.

Erken dönem çocuklukta din eğitiminin içeriğini kurumsallaşmış din değil, çocuğun ilgi ve ihtiyaçları, soruları, öğrendikleri ve öğrenmek istedikleri oluşturmalıdır. Eğitim içeriğinin yaşam ve çocuk merkezli olması gerektiği söylenebilir. İçerik hayatın içinden, günlük yaşam deneyimlerine dayalı, çocuk merkezli ve esnek olmalıdır. Eğer temalar/konular oluşturuluyorsa, bunlar amaç değil araç olarak değerlendirilmelidir. Yaşam bütünlük içerisinde sunulmalıdır. Bunun için din duygusunu uyandırabilecek öğretim materyalleri seçilebilir ve bunlardan bir içerik oluşturulabilir. Bunlar; çocuğun

gelişimsel özelliklerine uygun olarak dinî öge ve motifleri içeren masallar, hikâyeler, resimli kitaplar, şarkılar, çeşitli oyun materyalleri, Kur'an kıssaları, ayet ve hadisler, atasözleri olabilir.

Erken çocukluk dönemi din eğitiminde amaç, dar anlamda bir dini bilgi edindirme sürecinden çok koşullara göre dini yoğunlaşma sağlamak olduğu için süreçte kullanılan metodun da buna uygun olması önemlidir. Onun için çocuğu günlük deneyim, sorun ve meraklarına dinî verilerin yardımıyla açıklamalar getirirken teolojik bir dil kullanımından ziyade din dilini önceleyip çocuğa anlatımlarda bulunarak öğrenme ortamları zenginleştirilebilir. Çocuğun günlük hayatta karşılaşabileceği problemlere kutsal metinlerden çözümler sunmak, pratik yansımaları olan ayetleri ve hadisleri günlük yaşamın akışı içerisinde kullanmak ve yaşamla buluşturmak uygulanabilir yöntemler arasındadır. Değerlendirme aşamasında geleneksel bir uygulamadan ziyade süreci ve öğrenmenin niteliğini ön plana alan, bildirimlerde bulunmayı gerekli kılan bir yaklaşım benimsenmelidir. Değer biçmekten ve başarısızlık hissi uyandıracak özgüven eksikliği oluşturacak yaptırım ve üsluptan kaçınılmalıdır.

Erken çocukluk dönemi din, ahlak ve değerler eğitiminde amaçlar, içerik, öğretim ortamları ve değerlendirme boyutları organize edilirken önemli olan çocuğun belirlenen temel ihtiyaçlarını, soru ve merakını karşılamaya uygun olması ve dinî deneyimler yaşama fırsatı sağlamasıdır. Çocukların ihtiyaç duymadıkları bilgileri aktarmak ve gelişimin üzerinde kazanımlar oluşturmaktan kaçınmak gerekmektedir. Bu dönemin ödevi oyun oynamak ve temel yaşam becerileri kazanmaktır. Önemli olan nokta çocuğa salt bir bilgi aktarımına odaklanmaktan ziyade çocuğun ihtiyaçları, beklentileri ve yeterliliklerinden hareketle yaşam merkezli doğal bir eğitim ortamı oluşturmak ve eğitimin boyutlarını buna göre yapılandırmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Allport, Gordon, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara 2004.
- Aral, Neriman - Kandır, Adalet vdğr, *Okulöncesi Eğitim ve Okul Öncesi Eğitim Programı*, Ya-Pa Yayınları, İstanbul 2002.
- Arı, Meziyet, "Türkiye'de Erken Çocukluk Eğitimi ve Kalitenin Önemi". *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yay., İstanbul 2003, ss. 102-134.
- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.
- Atay, Mesude, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, Kök Yayınları, Ankara 2009.
- Aydın, Oktay, Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Gelişim Özellikleri, *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Yayınları, İstanbul 2005, ss.132-155.
- Batson, Charles Daniel - Ventis, W. Larry, *The Religious Experience, A Socio-Psychological Perspective*, Oxford University, New York 1982.
- Baumrind, Diana, "Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior", *Child Development*, 1966, c. 37, sy. 4, ss. 887-907.
- Bayhan, Pınar San - Artan, İsmihan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- Berk, Laura E., *Çocuk Gelişimi*, çev. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara 2013.
- Bilici, Ali Baz, *0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2014.
- Bovet, Pierre, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaş, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1958.
- Dam, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nobel Yay., Ankara 2014, ss. 13-64.
- Dinç, Ayşenur, *Ergenlerde Anne-Baba Tutumları ve Dini Yönelim* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE., İstanbul 2007.
- Espy, Kimberly Andrews - McDiarmid, Melanie et. al., "The Contribution of Executive Functions to Emergent Mathematics Skills in Preschool Children", *Developmental Neuropsychology*, 2004, c.26, sy. 1, ss. 465-486.
- Fromm, Erich, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1982.
- Geertz, Clifford, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York 2000.
- Goldman, Ronald, "The Development of Religious Thinking", *Learning for Living*, 1963, c.2, sy. 5, ss. 971-994.
- Goldman, Ronald, *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*, The Seabury Press, New York 1964.
- Goldman, Ronald, *Readiness for Religion-A Basis for Developmental Religious Education*, The Seabury Press, New York 1965.
- Grimmitt, Michael, "The Use of Religious Phenomena in Schools: Some Theoretical and Practical Considerations", *British Journal of Religious Education*, 1991, c. 13, sy. 2, ss. 77-88.
- Gündüz, Fatma, *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi SBE., Kahramanmaraş 2007.

- Gürkan, Tanju, "Okul Öncesi Eğitime Giriş". *Erken Çocukluk Dönemi ve Okul Öncesi Eğitim*, ed. Şefik Yaşar, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009, ss. 3-23.
- Güven, Gülçin - Azkeskin, Kadriye Efe, "Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim", *Erken Çocukluk Eğitimi*, ed. İbrahim Diken, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014, ss. 2 -52.
- Hong, Yonghee, "Culturel Meaning of Group Discussion on Problematic Moral Situations in Korean Kindergarten Classrooms", *Journal of Research in Childhood Education*, 2004, c.18, sy. 3, ss. 179-193.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2010.
- Hull, John M., "A Gift to the Child: A New Pedagogy For Teaching Religion to Young Children", *Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association*, 1996, c. 91, sy. 2, ss. 172-188.
- James, William, *Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, Roudledge Publishing, New York 2008.
- Kaya, Mevlüt, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimi Gelişimindeki Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997 c. 9, sy. 9, ss. 193-204.
- Kızılabdullah Yıldız, "Din Öğretiminde Planlama ve Ölçme ve Değerlendirme", *Düşünen Sınıflar için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, ed. Cemal Tosun - Mizrap Polat, Pegem Akademi Yay., Ankara 2015, ss. 55-70.
- Köylü, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, s. 45, sy. 2, ss. 137-154.
- Köylü, Mustafa - Oruç, Cemil, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2017.
- Küçükkaragöz, Hadiye, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Eğitim Psikolojisi Gelişim, Öğrenme, Öğretim*, ed. Binnur Yeşilyaprak, Pegem Yayınları, Ankara 2007, ss. 82-119.
- Lee, James Michael, "Toward a New Era: a Blueprint for Positive Action", *The Religious Education We Need*, (ed. James Michael Lee), Religious Education Press, Mishawaka, Indiana, 1977, ss. 105-143.
- Lee, James Michael, "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures", *Handbook of Preschool Religious Education*, ed. Donald Ratcliff, Religious Education Press, Birmingham, 1988, ss. 152-179.
- Mehmedoğlu, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, TDV Yayınları, Ankara 2005.
- Mustard, Fraser "Experiencebased Brain Development: The Scientific Underpinnings of the Importance of Early Child Development in Globalized World", *In Early Child Development: From Measurement to Action*, eds. Mary Eming Young - Linda M. Richards, World Bank, Washington 2007, ss.35-64.
- Oruç, Cemil, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, Dem Yayınları, İstanbul 2011.
- Oruç, Cemil, "Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi", *Turkish Studies*, 2013, c. 8, sy. 8, ss. 971-987.
- Oruç, Cemil, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri", *Yeni Türkiye*, 2014, c. 58, ss. 621-635.
- Paloutzian, Raymond F. - Park, Crystal L., "Recent Progress and Core Issues in the Science of the Psychology of Religion and Spirituality", *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, Guilford Press, New York 2013, ss. 21-53.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.
- Sağlam, İsmail, *Çocuk ve İbadet 7-14 Yaş Dönemi İbadet Eğitimi Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce Kitabevi, Bursa 2003.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, Ankara 1991.
- Senemoğlu, Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Yargı Yayınevi, 24. bsk., Ankara 2015.
- Şimşek, M. Şerif - Akgemci, Tahir vdğr., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Gazi Kitabevi, Ankara 2011.
- Tamminen, Kalevi, *Religious Experience in Childhood and Youth: An Empirical Study*, Tiedekirja, Helsinki 1991.
- Tosun, Cemal - Çapcıoğlu, Fatma, "4-6 Yaş Kur'an Kursları Öğretim Programının Dini Gelişim Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2015, c. 5, sy. 5, ss. 705-720.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, DİB Yayınları, Ankara 1983.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Yılmaz, Nahide, "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimi", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, ss. 5-24.
- Zülliger, Hans, *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1996.